

Horska N. Research studios in historical and cultural preserves. Memorial aspect

The article is devoted to consideration of the monumental aspect of the subjects of scientific researches of the National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Reserve, which have undergone state registration in the last few years.

Key words: *monumental aspect, scientific research, National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Reserve, monuments.*

Горская Н. Научно-исследовательские студии в историко-культурных заповедниках. Памятнико-исследовательский аспект

Статья посвящена рассмотрению памятнико-исследовательского аспекта тематики научных исследований Киево-Печерского заповедника, которые прошли государственную регистрацию на протяжении нескольких последних лет.

Ключевые слова: *памятнико-исследовательский аспект, научные исследования, Национальный Киево-Печерский историко-культурный заповедник, достопримечательности.*

Надійшло до редакції: 08.10.2018 р.

УДК 351.853:94(477.51)«19»

Наталія Дробязко

Пам'яткоохоронна справа в Батурині у середині ХХ століття

На основі історичних, архівних документів і періодичних видань у статті досліджується пам'яткоохоронна справа в Батурині у середині ХХ ст. Висвітлюється робота з вивчення, збереження та реставрації об'єктів культурної спадщини міста.

Ключові слова: *культурна спадщина, пам'яткоохоронна справа, Батурин, пам'ятка архітектури, реставрація, охоронні номери, краєзнавці, музей.*

Окрасою Батурина є об'єкти культурної спадщини, які залишилися від попередніх поколінь. Ми розглянемо та проаналізуємо пам'ятко-охоронну роботу в Батурині у середині ХХ ст., яка дала поштовх до збереження й реставрації об'єктів культурної спадщини.

Основою охорони об'єктів культурної спадщини в Україні є законодавчо закріплені положення, які почали формуватися в середині 20-х рр. ХХ ст. Першим нормативним актом було Положення «Про пам'ятки культури й природи», затверджене Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 16 червня 1926 р. [1, с. 27]. Відповідно до нього, реєстрації підлягали всі пам'ятки, що мали наукове, історичне та мистецьке значення і поділялися за категоріями на пам'ятки республіканського та місцевого значення. Опікуватися пам'ятками культури й природи на той час мав Народний комісаріат освіти УСРР.

Користуючись цією Постановою, пам'ятки Батурина були взяті на облік Конопільським окружним музеєм у 1926 р. Список пам'яток мав такий вигляд: «1. Дворец гетмана графа Разумовского и флигели; 2. Дом Кочубея с парком; 3. Городок Мазепы с валом и греблей; 4. Церковь Воскресения в Батурине; 5. Крупицкий монастырь

с постройками в ограде» [2, с. 502]. В документі зазначається, що палац Кирила Розумовського має республіканське значення, інші пам'ятки – місцеве.

Упродовж свого існування пам'ятки зазнавали значних руйнувань як від природних, так і від антропогенних чинників – війн, перепланувань, неправильної експлуатації. Постановою Батуринського райвиконкому «Про заходи впорядкування стану пам'яток старовини і природи, Кочубеївського саду та дому графа Розумовського» від 23 травня 1947 р. було ухвалено: «Зобов'язати голову Батуринської селищної ради Котляр взяти сад-парк Кочубея як історичну і художню цінність та будинок графа Розумовського під свій особистий контроль. Зобов'язати завідувача культ-освітнього відділу Рой роз'яснити населенню значення саду-парку Кочубея як історичної і художньої цінності держави, а також і значення дому графа Розумовського» [2, с. 574].

Наступним кроком у пам'яткоохоронній справі стало Положення «Про охорону пам'яток культури на території УРСР», затверджене Постановою Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 року. Відповідно до цього Положення пам'ятки поділялися за видами на пам'ятки архітектури, мистецтва, археології, історії, а за категоріями – загальносоюзного та республіканського значення.

У доповідній записці начальника відділу архітектури Козицького та інспектора охорони пам'яток архітектури Кореня до голови Батуринського райвиконкому Г. Кальченка від 21 липня 1950 р. зазначається: «В Батурині знаходиться історический пам'ятник архітектури республіканского значенія дворец графа Разумовского ... Вышеуказанный памятник архитектуры состоит на государственном учете Управления по делам архитектуры при Совете Министров УССР, имеется на него охранный грамота № 602, подписанная начальником Управления по делам архитектуры при Совете Министров УССР Остапенко М.А.» [2, с. 585].

Батуринською селищною радою велася робота з упорядкування парку «Кочубеївський», підтвердженням цього є протокол засідання Батуринської селищної ради про облаштування «Кочубеївського саду» від 4 червня 1952 р.: «Закончить обкопку парка, прополоть в парке 0,30 га питомника клена-самосея...» [2, с. 587]. Протокол підписаний виконуючим обов'язки голови селищної ради Ф.С. Стефаником.

23 квітня 1953 р. комісією на чолі з інспектором з охорони пам'яток архітектури Чернігівської обл. А.Н. Яворівським був складений акт обстеження палацу Кирила Розумовського, в якому зазначається, що «здание-памятник архитектуры XVIII в. бывший дворец Разумовского с октября месяца 1952 г. находится без охраны и надлежащего надзора со стороны местных органов, в результате чего производится разрушение» [2, с. 590]. В цьому ж акті був зроблений висновок і щодо будинку Василя Кочубея: «Здание кирпичное, без кровли, окон, дверей, нет перекрытия и полов, стены разрушаются» [2, с. 591].

Постановою Ради Міністрів УРСР від 28 березня 1956 р. № 320 «Про затвердження списку пам'ятників архітектури по УРСР» було вирішено зобов'язати виконками обласних, міських і районних рад депутатів трудящих забезпечити збереження та культурне або господарське використання пам'ятників архітектури.

Для складання списку пам'ятників Батурина до міста приїздив інспектор з охорони пам'яток архітектури Чернігівської області М. Призант, який разом із заступником голови виконкому Батуринської районної ради депутатів трудящих А.Ф. Ровним

25 вересня 1959 р. склали акт обстеження парків Батурина, де зазначили: «...в Батурине существовало 2 парка, один у бывшего дворца Разумовского, второй у бывшего дома Кочубея. Первый из них вырублен еще до Великой Отечественной войны, примерно в 1937 г., по распоряжению бывшего председателя райисполкома Деревянко. В настоящий момент следов от парка почти не осталось. По второму парку – памятнику садово-парковой архитектуры – сохранилась липовая аллея... Сохранены отдельные деревья и отдельные группы деревьев, но в целом парка для обслуживания населения не существует ... Бывший дом Кочубея находится в аврийном состоянии – сохранилась одна коробка, которая после войны не ремонтировалась. Для восстановительных работ по парку, представляющему интерес как произведение парковой архитектуры, ориентировочно потребуются денежных средств в размере 500 тыс. руб. Для восстановительных работ по бывшему дому Кочубея – 300 тыс. руб. [2, с. 610].

У Державному архіві Чернігівської області зберігається справа відділу у справах будівництва й архітектури Чернігівської області за 1960 рік під назвою «20-ти летний план реставрационных и консервационных работ по памятникам Черниговской области. 1960–1980 гг.». У справі йдеться про пам'ятки Батурина – палац Кирила Розумовського та будинок Василя Кочубея, які перебували на обліку в обласному відділі по у справах будівництва й архітектури Чернігівської області, але ніяк не використовуються. Вказуються будівельні об'єми: палац – 6000 м², будинок – 1500 м². Зазначається вартість робіт: палац – 1080 тис. руб., будинок – 337,5 тис. руб. Відновлення зруйнованих пам'яток планувалося провести у 1960–1965 рр. Ця справа підписана начальником відділу А. Гребницьким та інспектором з охорони пам'яток архітектури М. Призантом [3, арк. 1].

Архітектурна спадщина Батурина привертала увагу дослідників, істориків, науковців і краєзнавців. Значну справу у збереженні історичних місць Батурина відіграли місцеві краєзнавці. Їхній внесок у дослідження історії рідного краю має неоціненне значення. Найбільш активними краєзнавцями були: Микола Шкляр, Олександр Кодаков, Олександр Згурський, Віктор Бондаренко та Володимир Задко. Ці люди дійсно закохані в історію рідного краю, розуміли значення історичної спадщини Батурина, тому їхня наполеглива праця дала поштовх до збереження архітектурних пам'яток міста. В 1960 р. у Батурині був відкритий на громадських засадах історико-краєзнавчий музей, який розміщувався при Батуринському районному будинку культури, а пізніше – в школі. Директором музею був учитель Василь Назаренко [4, с. 152].

Улітку 1960 р. Михайло Цапенко, дослідник архітектури Лівобережної України, провів перші ґрунтовні обстеження будинку Василя Кочубея та палацу Кирила Розумовського. Він відніс будинок Василя Кочубея «к числу памятников украинского гражданского зодчества конца XVII века» [4, с. 83]. Про палац Кирила Розумовського він зазначив: «Построенный Камероном для гетмана дворец в XVIII веке так и не был обжит» [5, с. 60].

Володимир Ленченко – український архітектор, який брав участь в обстеженні пам'яток архітектури з Михайлом Цапенком, у своїй праці зауважив: «Обстежували пам'ятки Батурина, зокрема, замчище на Гончарівці, сподіваючись знайти тут рештки гетьманського палацу І. Мазепи. На той час по периметру замчища ще добре проглядалися оборонні вали й рови з бастіоновими виступами. Територію вкривали де-

Палац К. Розумовського, 1968 р.

Палац гетьмана Кирила Розумовського
у Батурині. Фото 1968 р.
З архіву НІКЗ «Гетьманська столиця».

Воскресенська церква – усипальниця гетьмана
Кирила Розумовського. Фото середина ХХ ст.
З архіву НІКЗ «Гетьманська столиця».

Будинок Василя Кочубея у Батурині. Фото 1980 р. З архіву НІКЗ «Гетьманська столиця».

рева здичавілого саду, чагарники, серед яких виднілися горби, западини, ями. Подекуди, де ґрунт зсунувся по схилах замчища, можна було помітити рештки якихось мурованих конструкцій. Однак, зробивши невеликі розвідкові шурфи, ми не виявили значних фрагментів будівель, траплялися лише уламки старовинної цегли, кахель, побутової кераміки і роботи припинилися» [6, с. 28].

З метою впорядкування обліку, охорони та збереження визначних пам'ят-ників архітектури Рада Міністрів УРСР ухвалила затвердити список пам'яток архітектури УРСР станом на 1963 р. Постановою Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970 пам'яткам надано охоронні номери. До переліку ввійшли і пам'ятки Батурина: Воскресенська церква-усипальниця Кирила Розумовського – охор. № 838, дзвіниця Батуринського Микола-Крупницького монастиря – охор. № 841. Постановою Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 973 надано охоронний номер палацу Кирила Розумовського – охор. № 837. Парк «Кочубеївський» був узятий на облік рішенням Чернігівського облвиконкому від 27.04.1964 р. № 236 – охоронний номер І/17-578. Братські могили періоду Другої світової війни, які розміщені на території парку «Кочубеївський», також були взяті на облік рішенням Чернігівського облвиконкому від 31.05.1971 р. № 286 під охоронним номером 182/4.

Група співробітників Інституту мовознавства АН УРСР на чолі з членом-кореспондентом Академії наук УРСР О. Іваненко в 1967 р. звернулися за допомогою до Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (далі – УТОПІК). Вони висловили прохання вжити заходи для збереження таких пам'яток Батурина, як будинок Василя Кочубея кінця XVII – початку XVIII ст. та палац Кирила Розумовського XVIII ст. У зв'язку з цим зверненням правління УТОПІК зажадало від Чернігівської обласної організації Товариства вжити необхідні заходи. В 1968 р. остання схвалила пропозицію про реставрацію будинку Василя Кочубея коштом Бахмацької районної організації УТОПІК. Після завершення робіт у ньому передбачалося розташувати народний музей [7, с. 412].

У 1973 р. розпочалася реставрація будинку Василя Кочубея, де в 1975 році відкрито Батуринський історико-краєзнавчий музей як філію Чернігівського історичного музею. В 1979 р. будинок Василя Кочубея було взято на державний облік згідно з постановою Ради Міністрів Української УРСР від 06.09.1979 року № 442 і надано охор. № 1770.

Володимир Петрович Коваленко, відомий археолог, кандидат історичних наук, звернув свій погляд до Батурина у 1976 р., коли, будучи співробітником відділу охорони пам'яток Чернігівського історичного музею, дізнався про кар'єрну виробку Батуринського цегельного заводу на території садиби гетьмана Івана Мазепи в ур. Гончарівка. Молодий науковець приїхав до Батурина і, незважаючи на тиск з боку радянських партійних органів, зумів добитися припинення виробки. Директор Батуринського цегельного заводу І.Й. Ващенко був змушений підписати Акт технічного огляду археологічного пам'ятки від 23.11.1976 р., за яким підприємство не лише не мало права на будь-які земляні роботи, але й зобов'язувалося охороняти пам'ятку від руйнування [8].

Таким чином була сформована база щодо формування та наповнення реєстру пам'яток. У звіті за 1980 р. про стан, використання та реставрацію пам'яток архітектури Чернігівської області подається перелік пам'яток Батурина: «Охоронний номер 837 – Дворец Батурина, 1799 г., лепной декор, передан облуправлению сельского хозяйства

для размещения пионерского лагеря, но не используется. Техническое состояние – удовлетворительное, требуется окончание работ, законсервирован. Общая стоимость реставрации 600 тыс. руб.» [9, арк. 3]. «Охранный номер 838 – Воскресенская церковь, 1803 г., живопись, арендует церковный совет, используется для культовых обрядов. Техническое состояние – хорошее, требуется текущий ремонт. Общая стоимость реставрации 30 тыс. руб.» [9, арк. 3]. «Охранный номер 841 – Колокольня Крупицкого Батурина монастыря XVIII в., не арендуется. Техническое состояние – удовлетворительное, требуется текущий ремонт. Общая стоимость реставрации 50 тыс. руб.» [9, арк. 4]. «Охранный номер 1770 – Дом Кочубея XVII – XIX вв., арендуется обласным отделом по строительству и архитектуры, управление культуры, музей. Техническое состояние – удовле-

Дзвіниця Батуринаського Микола-Крупицького монастиря. Фото середини ХХ ст.
З архіву НІКЗ «Гетьманська столиця».

творительное, требуется текущий ремонт. Общая стоимость реставрации 50 тыс. руб.» [9, арк. 7]. Справа підписана методистом бюро пропаганди УТОПК В.І. Денисенком.

Підсумовуючи зазначимо, що пам'яткоохоронні заходи, започатковані в Батурині у середині ХХ ст., дали поштовх до подальшого вивчення та збереження об'єктів культурної спадщини в колишній гетьманській столиці. Здійснювалися певні заходи щодо збереження наявної тут культурної спадщини, які спиралися на наявну нормативно-правову основу та подвижницьку діяльність краєзнавців. Завдяки плідній праці багатьох фахівців, Батурин і понині приваблює відвідувачів. Ця стаття є своєрідним закликом пам'ятати про важливість збереження пам'яток культурної спадщини. Адже за кожною з них стоїть історія створення, руйнування, відбудови, а найголовніше – життя минулих поколінь.

1. Законодавство про пам'ятники історії та культури. – К.: Політвидав. України, 1970. – 464 с.
2. Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів. Вид. 2-е, доп. / Редкол.: Коваленко О.Б. [та ін.]. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. – 882 с.
3. Державний архів Чернігівської області, ф. Р-1046, оп. 1, спр. 323, арк 1.
4. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 томах Чернігівська область / Ред. кол.: Дериколенко О.І., Бутько О.Г. [та ін.]. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 780 с.
5. Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. – М., 1967. – 236 с.
6. Ленченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Пам'ятки України. – 2003. – № 3. – С. 19–33.
7. Демиденко О. Діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури зі збереження об'єктів козацької доби // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2006. – № 9. – С. 409–425.
8. Саєнко Н. 15 серпня – День археолога [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://monitor.cn.ua/ua/test/15349>.
9. Державний архів Чернігівської області, ф. Р-518, оп. 1, спр. 335, арк 3, 4, 7.

Drobiazko N. Monument protection activity in Baturyn in the middle of 20 century

The monument protection activity in Baturyn in the middle of 20 century is analysed in the article on the basis of historical, archival documents and periodicals. The work on study, preservation and restoration of objects of cultural heritage of town is highlighted.

Key words: *cultural heritage, monument protection activity, Baturyn, architectural monument, restoration, preservation numbers, local historians, museum.*

Дробязко Н. Памятничкоохранное дело в Батурине в середине XX века

На основе исторических, архивных документов и периодических изданий в работе исследуется памятничкоохранное дело в Батурине в середине XX в. Освещается работа по изучению, сохранению и реставрации объектов культурного наследия города.

Ключевые слова: *культурное наследие, памятничкоохранное дело, Батурин, памятник архитектуры, реставрация, охранные номера, краеведы, музей.*

Надійшло до редакції: 02.10.2018 р.

УДК 94(477.51)+929.52.09(Розумовські)

Сергій Зозуля

СТАРША ЛІНІЯ РОДУ РОЗУМОВСЬКИХ І НІЖИНСЬКИЙ СЛІД В ЇЇ ІСТОРІЇ

У дослідженні розглядаються деякі аспекти родоводу старшої лінії родини Розумовських, проаналізовано наявну інформацію про відомих її представників. Особливу увагу акцентується на постаті ніжинського полковника П.І. Розумовського; визначені місця в Ніжині, пов'язані з його життям і діяльністю.

Ключові слова: *родовід, родина Розумовських, П.І. Розумовський, полковник, Ніжинський козацький полк.*

Разом із сином простого українського реєстрового козака із с. Лемеші, що неподалік Козельця на Чернігівщині, Олексієм Розумом – у майбутньому російським генералом-фельдмаршалом, графом Російської імперії, князем Священної Римської імперії – «щасливий квиток» від долі отримала й уся його родина. Досягши неймові-